

В. П. Колосова

ФУНКЦІ ВІРШІВ В УКРАЇНСЬКИХ СТАРОДРУКАХ КІНЦЯ XVI— ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ XVII ст.

Розвиток української книжної поезії кінця XVI — першої половини XVII ст. нерозривно пов'язаний із початком книгодрукування на Україні. До нашого часу у рукописах дійшла мізерна кількість поетичних творів XVI ст. — майже весь масив книжної поезії відомий із стародруків.

Зробимо короткий огляд тих віршових творів, що з'явилися на Україні в кінці XVI — першій половині XVII ст. як окремі кириличні видання. Це «Хронологія» («Которого ся місяца што за старых веков дѣло короткое описание», Острог, 1581¹) Андрія Римши — перша віршова листівка навчально-прикладного характеру; анонімна «Просфонима» («Привѣт...», Львів, 1591) — перший панегірик, декламований учнями львівської братської школи².

На початку 1604 р. у Дермані друкуються перші українські вірші «на погреб» — «Лямент дому княжат Острозских»³, автором яких міг бути Даміан Наливайко. Львівське братство видає анонімний «Лямент на погреб... Григорія Желиборского...» (1615)⁴, а віленське — «Лямент... на жалосное преставление... Леонтия Карповича...» (1620)⁵ Мелетія Смотрицького.

У 1616 р. львівська братська друкарня видає першу поетичну збірку «На рождество господа бога и спаса нашего Исус Христа...» поета-друкаря Памва Беринди⁶.

З другого десятиліття XVII ст. у Києві починає діяти друкарня Печерської лаври, організована Єлисеєм Плетенецьким. У 1618 р. вона випускає «Възерунк цнот... Єлисея Плетенецкого...»⁷, автор якого Олександр Миту-

¹ Передрук тексту див.: Українська поезія. Кінець XVI — початок XVII ст. / Упорядники В. П. Колосова, В. І. Кречотень. — К., 1978. — С. 67—68.

² Там же. — С. 137—144.

³ Там же. — С. 151—153, 381.

⁴ Там же. — С. 213—219.

⁵ Там же. — С. 166—179.

⁶ Там же. — С. 194—211.

⁷ Там же. — С. 223—227.

ра серед «цнот» свого героя особливо відзначає таку, як «выдаванье книг».

У 1622 р. в цій же друкарні побачили світ «Вършъ на жалосный погреб зацного рыцера Петра Конашевича Сагайдачного...»⁸ Касіяна Саковича — складний панегірично-історичний твір з рисами барочного стилю. У 30-х роках тут же друкується ряд типових барочних панегіриків на честь Петра Могили — «Імнологія» (1630)⁹, «Евхарістеріон albo вдячність...» (1632)¹⁰, «Евфонія веселобрмчяа...» (1633)¹¹.

У 1628 р. у Луцьку виходять два ляменти — «Епикидион albo върше жалобные на погребеніе Василисы Яковны...»¹² Степана Полумерковича та «Лямент по Іоаннъ Васильевичу...»¹³ Давида Андреевича. Випускає їх мандрівна друкарня Павла Домжив-Лютковича Телиці — продовжувача острозько-львівсько-віленських літературних традицій і водночас чутливого до барочних віянь, що йшли від київського науково-літературного видавничого гуртка.

Приблизно в цей же час у Львові друкарня братства видає «Вършъ з трагодіи Христос пасхон Григорія Богослова...» (1630)¹⁴ — вільний переклад грецької компіляції з трагедій Евріпіда, Есхіла, Лікофрона, а також з Євангелія та апокрифів, здійснений Андрієм Скольським (Скульським). Незабаром виходять віршовані пасійні діалоги-декламації «Розмишляне о муць Христа Спасителя нашего...» (1631)¹⁵ Іоанікія Волковича. У 1642 р. з'являється друком віршовий панегірик «Еуодія, albo... Арсенія Желиборского... духовных цнот запах...»¹⁶ Григорія Бутовича.

У 1641 р. «в преславном градъ Венеціѣ» друкується «Анатема тес тімес» («Дарунок пошани») ¹⁷ Якова Седов-

⁸ Там же. — С. 322—338.

⁹ Студинський К. Три панегірики XVII віку // Записки Наукового товариства ім. Шевченка. — 1896. — Т. 12. — С. 11—22 (далі ЗНТШ); Титов Х. Матеріали до історії книжної справи на Україні в XVI—XVIII вв. Всезбірка передмов до українських стародруків // Зб. іст.-філолог. відділу Української Академії наук. — К., 1924. — № 17. — С. 234—238.

¹⁰ Там же. — С. 292—305.

¹¹ Там же. — С. 306—310.

¹² Видання невідоме.

¹³ Українська поезія... — С. 348—355.

¹⁴ Щурат В. Христос пасхон. Львівські віршовані діалоги з 1630 р. // ЗНТШ. — 1913. — Т. 117—118. — С. 156—178.

¹⁵ Возняк М. С. Діалог Іоанікія Волковича з 1631 р. // ЗНТШ. — 1920. — Т. 129. — С. 49—79.

¹⁶ Студинський К. Три панегірики XVII віку. — С. 28—32.

¹⁷ Там же. — С. 23—27.

ського, львів'янина за походженням, який і на чужині зберіг любов до «діалекту славенського — его ж широкость земли широкости равна».

На цьому майже вичерпується повний перелік окремих видань віршових творів. Однак це лише частина поетичної спадщини кінця XVI — першої половини XVII ст. Друга — і більша частина — представлена віршами, що друкувалися у складі прозових творів — богослужбених, патристичних, полемічно-публіцистичних, педагогічних, законодавчих тощо.

Вірші або передували прозовому тексту, або вклинювалися в нього, або його завершували. Закономірність розміщення дозволяє об'єднати всі вірші у три групи, а ідейно-стилістичний аналіз кожної з них доводить правомірність такого об'єднання. Виявляється, що всі три групи мають свої чіткі функції, здійснювані за допомогою своїх поетичних засобів, зокрема своїх топосів — загальних місць.

У першій групі, до якої належать вірші, що передують прозовому тексту, в свою чергу розрізняють ще три підгрупи. Першу підгрупу становлять геральдичні вірші, або «епіграмми» на герб відомого діяча, мецената, міста чи братства. Основоположником геральдичного жанру на Україні, як відомо, був Герасим Смотрицький — ректор школи в Острозі, керівник науково-літературного гуртка, що розгорнув з кінця 1570-х років величезну і плідотворну видавничу діяльність.

У віршах на герб князя Костянтина Острозького¹⁸, якими відкривалася «Острозька біблія» (1581) — найграндіозніше як за змістом, так і за обсягом видання острозького гуртка, Герасим Смотрицький тлумачив гербові «клейноди» не стільки в панегіричному, скільки в публіцистичному тоні. Поет-патріот прославляв самопожертву в ім'я батьківщини, закликав князя до стійкості в дотримуванні віри батьків, що на той час становило одну з найживотрепетніших проблем культурно-політичного характеру (вірність православ'ю означала і близькість до Москви), дякував за організацію видання Біблії, завдяки чому друкована книга наближалася до широких мас населення¹⁹.

Вірші Герасима Смотрицького на герб князя Острозького виявилися в багатьох аспектах програмними для

¹⁸ Українська поезія... — С. 61—62.

¹⁹ Докладніше про поетику геральдичних віршів Г. Смотрицького див.: Колосова В. П. Герасим Смотрицький як поет // Теорія і історія літератури. До 100-річчя з дня народження О. І. Білецького. — К., 1985. — С. 194—203.

наступних українських поетів — складачів геральдичних творів. Вони також прагнули розкривати значення гербових знаків у тісному зв'язку з конкретною діяльністю їхніх носіїв — і водночас створювати образ ідеального героя: захисника вітчизни, культурно-просвітнього діяча, поборника духовних традицій свого народу²⁰.

Другу підгрупу становлять емблеми — віршові підписи під гравюрами, вміщеними переважно на початку книги. Так, на звороті титульного аркуша «Грамматіки словенської...» (Вільно, 1596) Лаврентія Зизанія під гравюрою, що зображає людину з ключем у руці, надруковано вірш:

Прожньо ты ся кусиш писмо умѣти,
Которій не хоч мене розумѣти²¹.

Емблеми супроводжувалися зображенням осіб і подій з євангельської історії. У книзі «Акафіст пречистої богородици...» (Київ, друкарня Лаври, 1625) під гравюрою з успішним богородиці стоїть чотирирядковий віршовий підпис — присвята пречистій, акафісту з благанням захистити «грішних» перед богом²². У «Євангелії учительному...» (Київ, друкарня Лаври, 1637) під гравюрою із зображенням константинопольського архієпископа Калліста, якого вважали автором пропонованого читачеві твору, також вміщено вірш. Невідомий поет прославляє Калліста за те, що він своєю книгою «душам обфите покарму примножит» та «науки дарует»²³.

Саме емблематична поезія, в якій поєднується літературна та образотворча алегористика, стане провідним жанром української барокової поезії у другій половині XVII—XVIII ст. За словами сучасного дослідника, в ній знайде вияв ціла система суспільних, філософських, моральних і релігійних поглядів, що становитимуть основу культури свого часу²⁴.

Емблематичні вірші пояснюють малюнок — і в цьому виявляється їх спільність з геральдичними епіграмами. Водночас вони містять певні дані про зміст книги і наближаються до третьої підгрупи: віршових передмов.

Зародки жанру віршових передмов, як і епіграм на герб та емблем, уже були в складній літературно-худож-

²⁰ Українська поезія... — С. 68—70; 145—150, 154—156, 161, 164—166; 180, 189, 222, 228—230; 232—234; 322, 341—347, 357.

²¹ Там же. — С. 149.

²² Там же. — С. 344.

²³ *Титов Хв.* Матеріали до історії книжної справи на Україні в XVI—XVIII вв. — С. 326.

²⁴ *Жолтовський П. М.* Художнє життя на Україні в XVI—XVIII ст. — К., 1983. — С. 26.

ній композиції, представлений геральдичними віршами Герасима Смотрицького²⁵. Однак, надаючи особливо великого значення жанру передмов²⁶, він, як головний редактор, подав у «Острозькій біблії» крім двох прозових передмов ще й віршову — своє «Двострочное съгласіє»²⁷. Звертаючись до широкої читацької аудиторії («Всякого чина православный читателю»), поет-редактор представляв нове видання як справу величезного значення, здійснення «божїої волї», що була продиктована князю Костянтину Острозькому і виконана колективом острозьких науковців, серед яких був і славетний першодрукар Іван Федоров. Герасим Смотрицький охарактеризував свій час як «время люто и плача достойно», коли навколо «много съпостат», «хищных волков, бѣсовских наважденій, еретических полков». Єдину силу для протистояння «западных же церкве, яко начало нощи» ідеолог культурно-просвітнього острозького гуртка вбачав у «въсточнѣй церкве, яко дньевни начало»²⁸. Вдаючись до історичного екскурсу, поет порівнював князя Острозького з Володимиром Великим:

Владимер бо свой народ крещеніем просвѣтил,

Коньстанътин же благоразумія писаніем освѣтил²⁹.

Прославлення мецената — організатора видання, автора твору чи самого твору, відгук на тогочасні події, гостру полемічну настроєність видавців знаходимо у ряді інших віршових передмов до прозових творів. Так у книзі Мелетія Пігаса «О хрїстіанском благочестїи к іудеом отвѣт» (Львів, 1593) на звороті титульного аркуша вміщено грецький вірш Еммануїла Аххїлія та його переклад старослов'янською мовою, здійснений спудеями львівської братської школи. В ньому передається пієтичне ставлення видавців книги до автора «Відповіді» як до помазаника божого, «зелолѣпна архїерея святѣйша», «пастырей всѣх во премудрости преизящнѣйша». Славиться не тільки Мелетій, а й місто, де він живе — «превеликій свѣтлый град

²⁵ Докладніше про літературно-художню композицію, що складається з герба князя Острозького і геральдичних віршів Герасима Смотрицького, див.: Колосова В. П. Герасим Смотрицький як поет. — С. 100.

²⁶ [Смотрицький Герасим]. Предсловіє к благовѣрному и православному всякого чина, возраста же и сана читателєви. — Библия... Острог, 1581. — Арк. 7, нн.; Архив Юго-Западной России, издаваемый Комиссией для разбора древних актов. — К., 1914. — Ч. 1. — Т. 8. — С. 54—56.

²⁷ Там же. — С. 62—65.

²⁸ Обґрунтування правомірності на той історичний відрізок часу такого протистояння див.: Колосова В. П. Герасим Смотрицький і Козьма Пресвітер (до питання про українсько-болгарські літературні зв'язки) // Українська література XVI—XVII ст. та інші слов'янські літератури. — К., 1984. — С. 46—47.

²⁹ Українська поезія... — С. 64.

Александрія». Стисло викладається ідея книги та її значення у тогочасній релігійній боротьбі:

Да от грѣх и лести еретик душа человек многих спасет,
і сія наставляюще въ нѣбесная мѣста введет³⁰.

Наскрізь полемічна віршова передмова до «Апокрисиса» Христофора Філалета (Острог, 1598—99) — «Книжка до минаючих мовит» сповіщає про зміст і значення пропонованого читачеві твору («Отвѣт к римляном православных содержаще... на клеветы въкратцѣ отвѣщати»), а також передає тривожний настрій після брестської унії 1596 р.

Започаткована Герасимом Смотрицьким у першій строфі гербових віршів та в «Двострочном сѣгласіи» форма безпосереднього звертання до читача («Зри... И разумѣй»..., «Всякого чина православный читателю...») була також підхоплена наступними авторами віршових передмов, як найбільш придатна для встановлення контакту з читачем, досягнення атмосфери близькості. «Купи, читай, разсуждай, брате и тщателю», — настійно просили читача від імені самого твору видавці «Апокрисиса»³¹. «И наименшій грѣх тут поправуй», — радив Даміан Наливайко у віршовій передмові «До того, кто добраго сумнѣня» у виданні «Лѣкарство на оспалый умысл чоловічій, а особливо на затвердѣлые сердца людскіе, заведенные свѣтом альбо якими грѣхами...» (Острог, 1607)³². «И на пожиток ся вам, цным дѣтем, зобрало...», — роз'яснював мету видання анонімний автор передмови до книги «...Бесѣда избранныя о въспитаніи чад» (Львів, 1609)³³.

Герасим Смотрицький вперше вжив у своїх віршових передмовах і «топос скромности» — авторське самоприниження, традиції якого йдуть із старослов'янської і давньоруської книжності. «...О чом властнѣй и ширѣй повѣсть ти кто иный», — заявив він у першій строфі віршів на герб князя Острозького, а в «Двострочном сѣгласіи» повторив:

Болше о сем недоумѣю, ниже дрѣзая писати,
ини бо о сем множае могут и лучше сказати³⁴.

³⁰ Цитуємо за фотокопією зворота титульного аркуша: *Киселев Н. П.* Греческая печать на Украине в XVI веке // Книга. Исследования и материалы.— М., 1962.— Вып. 7.— С. 191. Передрук тексту: *Петрещук В. Н.* Историко-литературные исследования и материалы.— Спб., 1900.— Т. 1.— Ч. 1.— С. 40.

³¹ Українська поезія...— С. 150.

³² Там же.— С. 158.

³³ Там же.— С. 161.

³⁴ Там же.— С. 61, 65.

Після Герасима Смотрицького формулу припущеної саморекомендації вживатимуть такі відомі українські поети XVII—початку XVIII ст., як Олександр Митура³⁵, Касіян Сакович³⁶, Дмитро Туптало³⁷, Іван Величковський³⁸, Климентій Зіновійв³⁹, Іван Максимович⁴⁰.

Віршові передмови, як правило, повторювали ті положення, які стверджувались у прозових передмовах. Блискучий зразок поетичного дублювання ідей двох прозових передмов до «Острозької біблії» дав знову таки Герасим Смотрицький у «Двострочном съгласіи». На поетичну мову переклав дві прозові передмови і Лаврентій Зизаній: одну — до «Адельфотеса. Грамматіки доброглаголивого еллинославенского языка» (Львів, 1591), другу — до власної «Грамматіки словенской...» (Вільно, 1596)⁴¹. «Повторення інформації, змісту, однакових ідей в різних планах вислову — прозовому і віршовому — можна пояснити загостреним відчуттям форми, властивим українським книжникам, прагненням використати слово не лише в його інтелектуально-комунікативній функції, але і в поетичній»⁴².

Другу групу віршів, що входять до складу видань прозаїчних текстів, становлять вірші-кінцівки, або післямови. Певною мірою вони перегукуються з віршовими передмовами, часом повторюючи окремі їх положення (віршова післямова «Лист той в Єгиптѣ авсонски начертанный...» Даміана Наливайка у «Листѣ Мелетія... до Ипатія Потья...» Дермань, 1605⁴³).

Однак епіграматичні кінцівки виконують і специфічні функції. Саме в них автор висловлює подяку богам за завершення книги і звертається з проханням не забувати того, хто вклав у неї свою працю. Ці функції кінцівок були також намічені Герасимом Смотрицьким в останній строфі гербових віршів:

³⁵ Там же.— С. 226.

³⁶ Там же.— С. 330.

³⁷ Туптало (Ростовський) Д. Руно орошенное...— Чернігів, 1683.— Арк. 107.

³⁸ Величковський І. Твори.— К., 1972.— С. 50.

³⁹ Зіновійв К. Вірші. Приповіді посполиті.— К., 1971.— С. 203.

⁴⁰ Максимович І. Осмь блаженств евангельских.— Чернігів, 1709.— Арк. 14.

⁴¹ Українська поезія...— С. 149, 380.

⁴² Сафонова Л. И. Украинские старопечатные предисловия конца XVI—первой половины XVII в. (особенности литературной формы) // Русская старопечатная литература, XVI—первая четверть XVIII в. Тематика и стилистика предисловий и послесловий.— М., 1981.— С. 184.

⁴³ Українська поезія...— С. 156.

Да всяк читай благолюбно благодарит сздателя
и да не забывает достойна мзды своея дѣлателя⁴⁴.

Подібне звертання маємо і у «Вършах прикладных», що були одними з найбільш ранніх українських полемічних віршів, якими закінчувався так і не надрукований трактат «Послание до латин из их же книг» (1581—1582 рр.). Невідомий поет, переконаний у необхідності появи пропонованого читачеві твору — «против фальшови отпоров», просить гідно оцінити працю «писаря»:

И писара тых книжок не забывай,
Абы его долже бог ховал
И за працу ему живот вѣчный даровал⁴⁵.

Зворот такого змісту повторюватиметься не раз протягом усього XVII—початку XVIII ст. в епіграматичних післямовах як до прозових, так і до віршових творів, перетворюючись на «загальне місце».

Другим «загальним місцем», характерним для віршових післямов, є міркування про заздрість. Такі міркування зустрічаються в уже згаданих виданнях — у кінцевих двовіршах до «Адельфотеса» («Богу дающу зависть ничтоже-возможе»⁴⁶) і до «О хрiстiанском благочестii к iудеом отвѣт» Мелетія Пігаса («О, ох зависти, яко корень убійства»⁴⁷); у чотирирядковій епіграмі, яка завершує збірник «Бесѣда избранныя о вѣспитанii чад» («Єму же ничтоже успѣет зависть злая»⁴⁸).

Наприкінці збірки «Книга о священствѣ» (Львів, 1614) вміщено двадцятирядкову епіграму під заголовком «Богу на честь и на заздрость себе самуй шкодливую». Після «хвали богу», який допоміг «книгу докончити», йдуть міркування про «безецную и наддер злую заздрость». Написана в іронічному тоні, епіграма явно спрямована проти ідейних і політичних ворогів львівських братчиків — ініціаторів видання «Книги о священствѣ». Звертаючись до «заздрости», що йде від ворожого табору, поет Гаврило Дорофеевич з їдким дотепом зауважує:

Предя ж едно зе злых доброе в собѣ маеш —
же своими стрелами себе убодаеш!⁴⁹

⁴⁴ Там же.— С. 62.

⁴⁵ Там же.— С. 66.

⁴⁶ Там же.— С. 145.

⁴⁷ *Пігас Мелетій*. О хрiстiанском благочестii к iудеом отвѣт.— Львів, 1593.— Арк. 57.

⁴⁸ Українська поезія...— С. 162.

⁴⁹ Там же.— С. 192.

Вірші третьої групи, вкраплені у прозовий текст, хоч і мають більш самостійний характер, але теж зв'язані із змістом твору. Вони виступають як своєрідні поетичні ілюстрації до ідей книги, роз'яснюють їх, розвивають і трансформують у ракурсі тогочасної дійсності. За жанром це, крім епіграм, морально-дидактичні вірші, елегії, філософські медитації.

Віршова ілюстрація «До того ж чителника» завершує перекладний «Тестамент... Васылія цесара кгрецкого... до сына своего, юж коронованого, Льва Филозофа» у виданні «Лѣкарство на оспалый умысл челоувѣчий...» (Острог, 1607). Відштовхуючись від перекладного твору («Що учинил и оный монарха давный//Василій Мацедон, цесар кгрецкій славный»), автор поетичного звертання порушує одну з найзлободенніших тогочасних проблем — проблему виховання молодого покоління. Йдеться про те, що кожний батько повинен дбати насамперед про моральне обличчя свого сина, виховуючи його власним прикладом — «бо що отець чинить, то и сын з охоты»⁵⁰. Показово, що особливий наголос зроблено на обов'язку шляхти змалку прищеплювати своїм дітям високі моральні правила — бо від цього залежить життя підданих. Гуманістично звучить кінцівка вірша, в якій автор, знову проводячи аналогії з «Тестамантом», констатує:

Не кролем естесь предся, паном подданных

десяти навет, под твою звѣрхность отданных,

И тые справедливого предложеньства

над собою потребують без окрутеньства⁵¹.

Віршова ілюстрація під заголовком «О науць» супроводжує і видання «...Бесѣда избранныя о вѣспитаніи чад» (Львів, 1609). Розвиваючи ідеї перекладного прозового трактату Іоанна Златоуста «О вѣспитаніи дѣтей», анонімний поет створює справжній дифирамб освіті:

С котрой, як з жродла, все доброе походить,

И през ню челоувѣк челоувѣком ся находить⁵².

Проектуючи далі свою поетичну розповідь на тогочасну дійсність, він з жалем констатує, що на Україні освіту занедбано, а звідси «всьякіи неряд и все злое походить»⁵³.

⁵⁰ Там же.— С. 158.

⁵¹ Там же.— С. 159.

⁵² Там же.— С. 161.

⁵³ Там же.— С. 162.

Дослідники роблять припущення, що автором віршів, поданих у «...Бесѣдъ...», міг бути Йов Борецький⁵⁴ або Гаврило Дорофеевич⁵⁵. В останній антології української поезії кінця XVI — початку XVII ст. вірш «О науцѣ» залишився не атрибутованим⁵⁶. Проте лексико-фразеологічний і стилістичний аналіз твору доводить, що він цілком вкладається у виразно індивідуальну систему поетики Памва Беринди⁵⁷.

У наступному виданні львівських братчиків — «...Книгѣ о священствѣ...» (Львів, 1614) функцію поетичної ілюстрації виконує звернення «Къ честным презвитерам». Підхоплюючи думку Ісидора Пілусіота про високу місію священства, висловлену ним у листах до Палладія та Євстафія, що наводилася у «...Книгѣ о священствѣ...», автор звернення палко закликає українських служителів церкви невтомно дбати про моральне обличчя — своє і тих, кому вони покликані служити:

Не допушаючи робацтву авѣ молю

През недбалство в душах ся людзких заплодити

И за ненаукою допустити гнати⁵⁸.

Викладаючи «програму дій», якою повинні керуватися нерідко «лѣнныя» пастирі, автор постійно звертає їхню увагу на пропоновану видавцями книгу і, врешті, закінчує таким проханням:

Тылко вдячностъ книзѣ туй о себе уважѣте

А до прочитання ласкаве ю приймѣте⁵⁹.

Нема сумніву в тому, що поет був безпосередньо причетний до видання книги. Гіпотетично вважається, що це — Гаврило Дорофеевич⁶⁰. Однак Г. І. Коляда доводить, що мовно-стилістичний аналіз твору «Къ честным презвитерам»⁶¹ свідчить про те, що автором як цього вір-

⁵⁴ Возняк М. Письменницька діяльність Івана Борецького на Волині і у Львові. — Львів, 1954. — С. 18; Науменко І. Ф. Педагог-гуманіст і просвітитель І. М. Борецький. — Львів, 1963. — С. 70.

⁵⁵ Коляда Г. І. Гаврило Дорофеевич, український літератор XVII ст. // Рад. літературознавство. 1958. — № 3. — С. 57—58.

⁵⁶ Українська поезія. — С. 161.

⁵⁷ Колосова В. П. Із спостережень над поетичною спадщиною Памва Беринди // Рад. літературознавство. — 1978. — № 8. — С. 51—52.

⁵⁸ Українська поезія. — С. 191.

⁵⁹ Там же. — С. 192.

⁶⁰ Там же. — С. 388.

⁶¹ Коляда Г. І. Памво Беринда и его «Лексикон славеноросский» // Ученые записки Сталинабадского государственного педагогического института им. Т. Г. Шевченко. Филологическая серия. — 1953. — Вып. 3. — С. 36.

ша, так і вірша «На великого Васіліа»⁶², який теж виконує ілюстративну функцію у «Книгъ о священствѣ...», був Памво Беринда — один з найактивніших діячів друкарні львівського братства.

Поетичними ілюстраціями філософсько-релігійного спрямування пройнята «Діоптра, альбо Зерцало и виражене живота людского на том свѣтѣ...» (Єв'є, 1612). «Діоптру» переклав з грецької ігумен Дубенського монастиря на Волині Віталій. Його власні вірші повторювали в афористичній формі положення «Діоптри», серед яких основними були думки про нікчемність, скороминучість земного існування людини і необхідність самопізнання. Однак крізь абстрактно-повчальну релігійно-аскетичну оболонку у вірші Віталія проникали й соціальні мотиви — засудження влади людини над людиною, таврування лихварства, злостивості, лукавства тощо.

Загальна філософсько-моральна концепція, що постає як з прозового тексту «Діоптри»⁶³, так і з численних поетичних ілюстрацій до нього, виявляє чимало спільних рис з життєвим кредо Івана Вишенського, а також викликає асоціації з філософськими поглядами Григорія Сковороди.

Як бачимо, частка віршових творів у складі прозових видань на Україні кінця XVI — початку XVII ст. досить вагома не тільки за кількістю, а головне — за ідейно-художнім звучанням. Саме малими, переважно епіграматичними жанрами, утвердженими книгодрукуванням, визначається специфіка першого етапу розвитку української книжної поезії. Найхарактернішим у цій специфіці є пряма залежність між місцем, яке займав вірш у друкованій (чи такій, що готувалася до друку) книзі, і його функцією, яка реалізувалася усталеними літературними формулами. Звідси — геральдичні епіграми, епіграми-передмови і присвяти, епіграми-післямови, епіграми (емблеми, елегії, морально-дидактичні вірші-ілюстрації).

Слід відзначити ще один істотний момент, на який досі ніхто з літературознавців не звертав уваги. Вірші вже у перших прозових книгодруках завдяки своєму графічному оформленню — особливому шрифту, вільному розміщенню на аркуші, іноді навіть у вигляді певної фігури (наприклад, геральдичні вірші Герасима Смотрицького в Острозькій біблійі 1581 р. або фігурний «Великодний дар»

⁶² Українська поезія... — С. 193.

⁶³ Нічик В. М. Філософські попередники Г. С. Сковороди // Філософська думка. — 1985. — № 2. — С. 77—79.

Стефана Беринди у «...Бесѣдах на 14 посланій святого апостола Павла...», К., 1623), у поєднанні з малюнком (геральдичні та емблематичні вірші) виконували також прикрашальну функцію по відношенню до книги — момент, який набуває особливого розквіту у барочних виданнях другої пол. XVII ст. Це стосується і віршових передмов та післямов, які, перекликаючись між собою і змістом і формою, неначе створювали поетичний і водночас графічно підкреслений орнамент видання.

Отже, вірші в українських першодруках відігравали подвійну роль. Як невід'ємна частина видання вони, в залежності від місця розташування, виконували цілком певні композиційні функції з відповідним ідейним навантаженням, а також поряд з іншими художньо-технічними елементами створювали «видавниче обличчя книги»⁶⁴.

⁶⁴ Сидоров А. А. Художественно-технические особенности славянского первопечатания // У истоков русского книгопечатания. — М., 1959. — С. 47.

АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНСЬКОЇ РСР
ІНСТИТУТ ЛІТЕРАТУРИ ім. Т. Г. ШЕВЧЕНКА

УКРАЇНСЬКЕ ЛІТЕРАТУРНЕ БАРОККО

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ

URe 2850

UNIVERSITÄT GÖTTINGEN
SEMINAR FÜR
SLAVISCHE PHILOLOGIE
- BIBLIOTHEK -

47654

КИЇВ НАУКОВА ДУМКА 1987